

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

VAZIRLAR MAHKAMASI HUZURIDAGI
O‘ZBEK TILINI RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI DAVLAT
TILIDA ISH YURITISH ASOSLARINI O‘QITISH VA MALAKA OSHIRISH
MARKAZI

“DAVLAT TILI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

mavzusidagi V respublika an’anaviy ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLARI

“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2025

UO‘K: 494.375

KBK: 81.633.1

D 26

Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar [Matn]: to‘plam / Sh.Sirojiddinov.
– Toshkent: Bookmany print, 2025. – 450 b.

Mazkur to‘plam “Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar” mavzusidagi V respublika an’anaviy ilmiy-amaliy anjumaniga tilshunos olimlar, vazirlik, idoralar, mahalliy ijro etuvchi organlarning davlat tili bo‘yicha maslahatchilari hamda tadqiqotchilar tomonidan yuborilgan materiallardan tashkil topgan. Undagi maqolalarda davlat tilining dolzarb muammolari, ularni hal qilish bo‘yicha takliflar, yechimlar berilgan. To‘plam tilshunoslar, professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar, magistrlar va talabalar uchun mo‘ljallangan.

(Maqolalarning ilmiy saviyasiga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar).

Mas’ul muharrir:

Sh.Sirojiddinov, filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

I.Azimov, filologiya fanlari doktori, professor

A.Eminov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

B.Jo‘rayeva, filologiya fanlari doktori, professor

M.Abdiyev, filologiya fanlari doktori, professor

F.Bobojonov, filologiya fanlari doktori, dotsent

M.Saparniyozova, filologiya fanlari doktori, dotsent

M.Hakimova, filologiya fanlari doktori, professor

M.Umirzoqova, filologiya fanlari doktori, dotsent

H.Yodgorov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

H.Suyunov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

N.Quldashev, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi Ilmiy-metodik kengashida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-06-774-7

© “Bookmany print” nashriyoti, 2025.

ALISHER NAVOIYNING “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI FRAZEOLOGIK BIRIKMALAR: QIYOSIY VA KOGNITIV TAHLIL

Mumtozbeginim ABDUOLIMOVA*

Annotatsiya

Ushbu maqola Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi frazeologik birikmalarning lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qiladi. Dostonga asoslangan poetik matn asosida maqollar va obrazli iboralar ko‘rib chiqiladi, ularning so‘fiy, axloqiy va madaniy qadriyatlarning ko‘zgusi sifatidagi ahamiyati ta’kidlanadi. Tadqiqot Hallideyning sistemali-funksional lingvistikasi (Halliday, 1978), Aspning metafora funksiyalari (Asp, 1985), Blekning o‘zaro ta’sir modeli (Black, 1979) va Barndenning kognitiv metafora nazariyasi (Barnden, 2015) asosida o‘tkaziladi. Dostondan sakkizta frazeologik birikma kontekstda tahlil qilinadi, ularning fonetik, semantik va madaniy xususiyatlari qiyoslanadi. Natijalar frazeologik birikmalarning o‘zbek tilining kognitiv va madaniy potensialini ochib berishdagi rolini ta’kidlaydi. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun korpus tahlili va qiyosiy lingvomadaniy yondashuvlar tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: Frazeologik birikmalar, lingvomadaniy xususiyatlar, Alisher Navoiy, “Farhod va Shirin”, so‘fizm, metafora, kognitiv tahlil, madaniy katalizator, antonimiya, obrazli iboralar.

Phraseological Units in Alisher Navoi’s “Farhad and Shirin” Epic: Comparative and Cognitive Analysis

Abstract

This article analyzes the linguocultural characteristics of phraseological units in Alisher Navoi’s “Farhad and Shirin” epic. Based on the epic’s poetic text, proverbs and figurative expressions are examined, highlighting their significance as mirrors of Sufi, ethical, and cultural values. The study is conducted using Halliday’s systemic-functional linguistics (Halliday, 1978), Asp’s functions of metaphor (Asp, 1985), Black’s interaction model (Black, 1979), and Barnden’s cognitive metaphor theory (Barnden, 2015). Ten phraseological units from the epic are analyzed in context, comparing their phonetic, semantic, and cultural features. The results emphasize the role of phraseological units in revealing the cognitive and cultural potential of the Uzbek language. Recommendations for future research include corpus analysis and comparative linguocultural approaches.

Keywords: Phraseological units, linguocultural characteristics, Alisher Navoi, “Farhad and Shirin”, Sufism, metaphor, cognitive analysis, cultural catalyst, antonymy, figurative expressions.

* Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti, mumtozbeginim9722@gmail.com, [ORCID ID 0009-6362-623X](https://orcid.org/0009-6362-623X)

Kirish

Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni o‘zbek klassik adabiyotining eng nodir asarlaridan biri sifatida tilning frazeologik boyligini, xususan, madaniy va kognitiv o‘lchovlarini yorqin namoyon etadi. Frazeologik birikmalar tilning turg‘un iborolari bo‘lib, ular semantik yaxlitlikka ega va madaniy kontekstni aks ettiruvchi vositalardir (Vinogradov, 1947). Dostonda bu birikmalar xalq og‘zaki an‘analariga asoslanib, tasavvufiy va axloqiy mazmun bilan boyitilgan holda qo‘llaniladi, bu esa tilning madaniy-kognitiv integratsiyasini ta‘minlaydi (Sharipova, 2021). Ushbu maqola frazeologik birikmalarining lingvomadaniy, kognitiv va semantik xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, ularning tasavvufiy ramzlar va xalq donoligi o‘rtasidagi dialektik bog‘lanishini o‘rganadi. Tadqiqot Hallidayning sistemali-funksional lingvistikasi (Halliday, 1978), Aspning metafora funksiyalari (Asp, 1985), Blackning o‘zaro ta’sir modeli (Black, 1979) va Barndenning kognitiv metafora nazariyasi (Barnden, 2015) ga asoslanadi. Maqolada dostondan sakkizta frazeologik birikma tahlil qilinadi, tadqiqot maqsadi esa bu birikmalar orqali til va madaniyat o‘rtasidagi dialektik aloqani ochib berish, ularning kognitiv jarayonlardagi rolini aniqlash va adabiy diskursdagi estetik funksiyasini baholashdan iboratdir. Natijalar frazeologik birikmalarining madaniy ramzlar orqali kognitiv o‘zgarishlarni hosil qilishini ko‘rsatadi, bu esa tilshunoslikda ularning badiiy va semantik ahamiyatini ta’kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili

Frazeologik birikmalar lingvistikada semantik yaxlitlikka ega turg‘un iboralar sifatida o‘rganiladi, ular madaniy qadriyatlar va tarixiy kontekstni aks ettirib, tilning madaniy-kognitiv asosini shakllantiradi (Amosova, 1963). O‘zbek tilida maqollar va obrazli iboralar xalq donoligi va tasavvufiy g‘oyalarni birlashtirib, adabiy matnlarda axloqiy va estetik mazmunni boyitadi (Mirzayev, 2019). Hallidayning sistemali-funksional lingvistikasi frazeologik birikmalarni ideatsional (tajribani tasvirlash), intershaxsiy (ijtimoiy o‘zaro ta’sirni boshqarish) va matniy (diskursni tashkil etish) funksiyalarni bajaruvchi vositalar deb hisoblaydi, bu esa ularning adabiy kontekstdagi rolini aniqlaydi (Halliday, 1978, 45-bet). Asp metaforalarni kognitiv va madaniy katalizatorlar sifatida talqin etib, frazeologik birikmalarining tajribani tuzish va Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni kabi asarlarda konseptual o‘zgarishlarni ta’minlashdagi ahamiyatini ta’kidlaydi (Asp, 1985, 112-bet). Blackning o‘zaro ta’sir modeli frazeologik birikmalarni ikki semantik soha o‘rtasidagi dinamik ta’sir deb ko‘rib, tasavvufiy ramzlar bilan bog‘lanib, kognitiv jarayonlarni ochib beradi (Black, 1979, 28-bet; Qayumov, 2021). Barnden kognitiv metaforaning konseptsiyalarni shakllantirishdagi rolini ta’kidlab, o‘xshashlikni bo‘rttirish va elaboratsiya orqali frazeologik birikmalarining tasavvufiy paradokslar va muhabbat tasvirlarida

kontseptual chegaralarni kengaytirishini ko'rsatadi (Barnden, 2015, 217-bet; Mavlonov, 2024).

Vinogradov frazeologik birikmalarning semantik yaxlitligini ta'kidlasa, Attardo antonimiyaning estetik va ironik xususiyatlarini tahlil qilib, o'zbek frazeologiyasidagi kontrastlarni ironiya markerlari sifatida belgilaydi, bu diskursdagi "tegishli noo'rinlik" ni madaniy donolik bilan bog'laydi (Vinogradov, 1947; Attardo, 2000a, 793-bet; Jumayeva, 2021). Attardoning ironiya ishlov berish nazariyasi frazeologik birikmalarning axloqiy kontrastlarni ifodalashda ironiyadan foydalanishini ochib beradi (Attardo, 2000b, 3-bet). Barndenning metafora va metonimiya bo'yicha tadqiqotlari tasavvufiy frazeologiyada kognitiv talqinlarni silliq qilishni ta'minlaydi (Barnden, 2010, 1-bet). Burgers va hamkorlarining og'zaki ironiyaning uch o'lchovli modeli til, fikr va kommunikatsiyani qamrab, frazeologik birikmalarning poetik diskursda ironik ramka yaratishini tahlil qiladi (Burgers, Steen, 2017, 515-bet). Ularning og'zaki ironiya protsedurasi va giperbola modellari frazeologik birikmalardagi ironiya va bo'rttirishlarni ijodkorlikni kuchaytirishda qo'llaydi (Burgers et al., 2011, 186-bet; Burgers et al., 2016a, 163-bet; Burgers et al., 2016b, 410-bet). Van Atteveldtning semantik tarmoq tahlili frazeologik birikmalarni madaniy tarmoqning qismi sifatida ko'rib, Mannheimning ideologiya nazariyasi bilan bog'lab, ularning madaniy utopiyani shakllantirishdagi rolini ochadi (Van Atteveldt, 2008, 45-bet; Mannheim, 1970). Wen va Zhou xitoy maqollarining universal va milliy xususiyatlarini qiyoslab, o'zbek frazeologiyasining global kontekstini axloqiy parallellar orqali boyitadi (Wen, 2009; Zhou, 2017). Begizova frazeologik birikmalarni madaniy katalizatorlar sifatida talqin etib, ularning adabiy evolyutsiyadagi kognitiv rolini ko'rsatadi (Begizova, 2021). Ushbu adabiyotlar tadqiqotning natijalariga asos bo'lib, frazeologik birikmalarning lingvomadaniy va kognitiv tahlilini mantiqiy ravishda bog'laydi.

Metodlar

Tadqiqot metodologiyasi frazeologik birikmalarni chuqur tahlil qilish uchun quyidagi yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, kontekstual tahlil: dostondagi frazeologik birikmalarning semantik va pragmatik funksiyalarini aniqlash, xususan, ularning tasavvufiy va ijtimoiy kontekstdagi qo'llanilishini o'rganish (Hakimov, 2011). Ikkinchidan, kognitiv tahlil: Frazeologik birikmalarning konseptsiyalarni shakllantirishdagi rolini Blackning o'zaro ta'sir modeli va Barndenning o'xshashlikni bo'rttirish nazariyasi asosida baholash, bu metaforik elaboratsiya va semantik o'zgarishlarni ochib beradi (Black, 1979; Barnden, 2015). Uchinchidan, qiyosiy tahlil: o'zbek frazeologiyasining universal (axloqiy kontrastlar) va milliy (tasavvufiy ramzlar) xususiyatlarini xitoy maqollari bilan qiyoslash, madaniyatlararo parallellarni aniqlash (Wen, 2009; Zhou, 2017). To'rtinchidan, semantik tarmoq tahlili: frazeologik birikmalarni Van Atteveldt usuli yordamida madaniy tarmoqning bir

qismi sifatida ko‘rib chiqish, ularning ideatsional va ironik funksiyalarini baholash (Van Atteveldt, 2008). Ushbu metodlar integratsiyalangan holda qo‘llaniladi, natijalar qismidagi tahlillarda frazeologik birikmalarning lingvomadaniy va kognitiv xususiyatlarini mantiqiy ravishda bog‘laydi hamda muhokama va xulosada nazariy generalizatsiyaga asos yaratadi. Tadqiqotda sifatli yondashuv ustunlik qiladi, bu esa frazeologik birikmalarning adabiy diskursdagi dinamikasini chuqur o‘rganishga imkon beradi.

Natijalar

“*O‘zi xud tog‘- u tumshug‘dek anga bosh*” iborasidagi frazeologik birikma o‘zbek adabiy tilida tog‘ va tumshuq o‘xshatishlari orqali insonning jismoniy qaddi-qomati va aqliy qobiliyatini ta’kidlaydi. Lingvomadaniy jihatdan, tog‘ ramzi o‘zbek folklorida ulug‘lik va mustahkamlikni, tumshuq esa o‘tkirlik va zukkolikni ifodalaydi, bu Sharq madaniyatida inson va tabiat birligini aks ettiradi (Mirzayev, 2019). Kognitiv tahlilda, Blackning o‘zaro ta’sir nazariyasi bo‘yicha, tog‘ va tumshuq domenlari semantik o‘zgarish yaratib, inson tasvirini metaforik elaboratsiya qiladi (Black, 1979, 28-bet). Semantik jihatdan, antonimiya va giperbola orqali kontrast hosil bo‘lib, diskursdagi ironiyani kuchaytiradi (Attardo, 2000a, 793-bet). Demak, bu birikma frazeologiyani badiiy funksiyasini ochib, leksik birliklarning madaniy kodlashini ko‘rsatmoqda.

“*Topibon qubbasin xurshedidek pok*” frazeologik birikmasida qubba va xurshed o‘xshatishi orqali poklik va yorug‘lik tasvirlanadi. Lingvomadaniy nuqtayi nazardan, o‘zbek tasavvufida xurshed ilohiy poklik ramzi bo‘lib, qubba esa ma’naviy markazni ifodalaydi, bu islomiy madaniyatdagi nur va haqiqat birlikligini aks ettiradi (Sharipova, 2021). Kognitiv tahlilda, Barndenning o‘xshashlik bo‘rttirish modeli bo‘yicha, poklik konsepti metaforik tartibda kengaytiriladi, bu inson tajribasini semantik tarmoqda shakllantiradi (Barnden, 2015, 41-bet). Semantik jihatdan, sinonimiya va metafora orqali ideatsional funksiya bajariladi (Halliday, 1978, 45-bet). Natijada poklik metaforasining tasavvufiy kontekstdagi kognitiv kengayishi namoyon bo‘lmoqda, tilshunoslik nuqtayi nazaridan frazeologiyani semantik tarmoq orqali madaniy ideallarni shakllantirishdagi muhim funksiyasi ochib berilgan.

“*Erur bu g‘or gardundek mudavvar*” iborasidagi birliklar g‘or va gardunni o‘xshatib, yumaloqlik va cheksizlikni ta’kidlaydi. Lingvomadaniy jihatdan, o‘zbek mifologiyasida gardun osmon cheksizligini, g‘or esa sirli makonni ramzlaydi, bu tabiat va olam birligini madaniy kodda ifodalaydi (Hakimov, 2011). Kognitiv tahlilda, Blackning metafora nazariyasi bo‘yicha, mudavvarlik domeni semantik o‘zaro ta’sir orqali kognitiv o‘zgarish hosil qiladi (Black, 1979, 28-bet). Semantik nuqtayi nazardan, analogiya va giperbola diskursdagi tasviriy kuchni oshiradi (Burgers et al., 2016a, 163-bet). Ushbu tahlil frazeologik birikmaning mifologik ramzlar orqali cheksizlik tasvirini ko‘rsatadi, tilshunoslikda metaforaning kognitiv

modellash va semantik tarmoq integratsiyasidagi rolini ta’kidlab, tilning madaniy-kosmik dinamikasini ochib beradi.

“Qorong‘u tunni kunduzdek yorutti” iborasidagi frazeologik birikma qorong‘ulik va yorug‘lik kontrastini ta’kidlaydi. Lingvomadaniy nuqtayi nazardan, o‘zbek folklorida tun va kunduz yaxshilik-yomonlik ramzlarini ifodalaydi, bu madaniy dualizmni aks ettiradi (Mirzayev, 2019). Kognitiv tahlilda, Burgersning obrazli ramkalash modeli bo‘yicha, yorutish metaforasi kognitiv o‘zgarishni hosil qiladi (Burgers et al., 2016b, 410-bet). Semantik jihatdan, antonimiya va giperbola diskursdagi tasviriy kuchni oshiradi (Asp, 1985, 112-bet). Ushbu tahlil kontrastli metaforaning folklorik dualizm orqali kognitiv o‘zgarishni ko‘rsatadi, tilshunoslikda frazeologiyaning semantik antonimiya va madaniy kodlashdagi asosiy funksiyasini ta’kidlab, tilning tasviriy dinamikasini ochib beradi.

“Safosi la’l yanglig‘ oshkoro” frazeologik birikmasida la’l va safolik o‘xshatishi orqali poklik tasvirlanadi. Lingvomadaniy jihatdan, o‘zbek she’riyatida la’l qimmatbaho tosh ramzi bo‘lib, safolik ma’naviy tiniqlikni ifodalaydi, bu Sharq madaniyatidagi estetik ideallarni aks ettiradi (Mavlonov, 2024). Kognitiv tahlilda, Barndenning o‘xshashlik modeli bo‘yicha, la’l yanglig‘ konsepti metaforik elaboratsiya orqali kognitiv jarayonni boyitadi (Barnden, 2015, 217-bet). Semantik nuqtayi nazardan, sinonimiya va metafora ideatsional funktsiyani bajaradi (Halliday, 1978, 45-bet). Shu orqali poklik metaforasining she’riy estetika orqali kognitiv elaboratsiyasi namoyon etiladi, tilshunoslikda frazeologiyaning semantik sinonimiya va madaniy ideallarni shakllantirishdagi muhim rolini belgilab, tilning badiiy integratsiyasini ko‘rsatadi.

“Ichinda xalq o‘lukdek barcha xomo‘sh” iborasidagi frazeologik birikma o‘luk va sukut o‘xshatishini ta’kidlaydi. Lingvomadaniy jihatdan, o‘zbek madaniyatida o‘luk ramzi o‘lim va sukutni, xalq esa jamiyatni ifodalaydi, bu falsafiy o‘lim va hayot dialektikasini aks ettiradi (Hakimov, 2011). Kognitiv tahlilda, Blackning o‘zaro ta’sir nazariyasi bo‘yicha, xomo‘shlik domeni semantik o‘zgarish yaratadi (Black, 1979, 28-bet). Semantik jihatdan, analogiya va giperbola ironiyani kuchaytiradi (Burgers et al., 2015, 515-bet). Bundan ko‘rinadiki, sukut metaforasining falsafiy dialektika orqali semantik o‘zgarishni ko‘rsatadi, tilshunoslikda frazeologiyaning kognitiv modellash va ironiya kuchaytirishdagi asosiy ahamiyatini ta’kidlab, tilning jamiyat tasviridagi dinamikasini ochib beradi.

“Arig‘ni sarv-u guldek maskan etgay” frazeologik birikmasida sarv va gul o‘xshatishi orqali go‘zallik tasvirlanadi. Lingvomadaniy nuqtayi nazardan, o‘zbek adabiyotida sarv balandlik, gul esa go‘zallik ramzini ifodalaydi, bu tabiat va inson aloqasini madaniy kodda aks ettiradi (Mirzayev, 2019). Kognitiv tahlilda, Van Atteveldtning tarmoq modeli bo‘yicha, maskan konsepti metaforik kengayish orqali kognitiv jarayonni faollashtiradi (Van Atteveldt, 2008, 45-bet). Semantik jihatdan,

sinonimiya va metafora tasviriy kuchni oshiradi (Wen, 2009). Demak, bu orqali go‘zallik metaforasining tabiiy ramzlar orqali kognitiv kengayishi namoyon etiladi, ushbu tahlilda frazeologik birikma tilshunoslikda frazeologiyaning semantik tarmoq va madaniy birlikni shakllantirishdagi muhim rolini belgilab, tilning badiiy tasvir dinamikasini ko‘rsatadi.

“*Safov-u rangi la’li otashindek*” iborasidagi frazeologik birikma la’l va otash o‘xshatishini ta’kidlaydi. Lingvomadaniy jihatdan, o‘zbek tasavvufida otash ilohiy kuch, la’l esa qimmatlik ramzini ifodalaydi, bu madaniy estetika va ma’naviyat aloqasini aks ettiradi (Sharipova, 2021). Kognitiv tahlilda, Burgersning giperbola modeli bo‘yicha, safo rang konsepti metaforik bo‘rttirish orqali kognitiv o‘zgarish hosil qiladi (Burgers et al., 2016a, 163-bet). Semantik nuqtayi nazardan, metafora va giperbola ideatsional funksiyani bajaradi (Halliday, 1978, 45-bet). Ushbu tahlil safo rang metaforasining tasavvufiy estetika orqali kognitiv bo‘rttirishni ko‘rsatadi, tilshunoslikda frazeologiyaning semantik giperbola va madaniy milliy ma’naviyat integratsiyasidagi asosiy ahamiyatini ta’kidlab, tilning ideatsional holatini ochib beradi.

Muhokama

Frazeologik birikmalar o‘zbek tilining ritmik va metaforik boyligini namoyon etib, adabiy diskursda madaniy va kognitiv o‘zaro ta’sirni ta’minlaydi (Sharipova, 2021). Ushbu birikmalar tasavvufiy va xalq donoligini integratsiya qilib, tilning madaniy qadriyatlarini ochib beradi, xususan, inson va tabiat birligi, poklik ramzlari hamda dualistik tasvirlar orqali namoyon etiladi (Begizova, 2021). Natijalar Hallidayning sistematik-funksional nazariyasiga asoslanib, frazeologik birikmalarning ideatsional (tajriba tasviri), intershaxsiy (ijtimoiy aloqa) va matniy (diskurs tuzilishi) funksiyalarining bajarishini ko‘rsatadi, bu orqali ular ijtimoiy o‘zaro ta’sirni boshqarib, matnning butunligini ta’minlaydi (Halliday, 1978, 45-bet). Blackning o‘zaro ta’sir modeli frazeologik birikmalardagi semantik domenlarning ta’sirini tasdiqlaydi, masalan, tog‘ va tumshuq, qubba va xurshed kabi tasvirlarda tasavvufiy ramzlar bilan bog‘lanib, kognitiv o‘zgarishlarni hosil qiladi (Black, 1979, 28-bet; Qayumov, 2021). Barndenning o‘xshashlikni bo‘rttirish va elaboratsiya modellari esa frazeologik birikmalarning konseptsiyalarni shakllantirishdagi rolini ta’kidlaydi, Navoiy she’riyatida silliq bog‘lanishlar va giperbolik bo‘rttirishlar orqali kognitiv jarayonlarni boyitadi (Barnden, 2010, 1-bet; Barnden, 2015, 217-bet). Qiyosiy yondashuv xitoy maqollari bilan o‘zbek frazeologiyasining universal (axloqiy qadriyatlar, masalan, kontrastli dualizm) va milliy (tasavvufiy ramzlar, masalan, yorug‘lik va qorong‘ulik) xususiyatlarini ochib beradi, masalan, “Qorong‘u tunni kunduzdek yorutti” iborasi xitoyning “Qorong‘ulikdan yorug‘likka” ga o‘xshab, madaniyatlararo axloqiy birlikni ko‘rsatadi (Wen, 2009). Shu bilan birga, o‘zbek frazeologiyasida tasavvufiy ramzlar (masalan, la’l va otash) ustunlik qiladi, xitoy

an'analarida esa konfutsiy falsafasi ta'kidlanadi (Zhou, 2017). Van Atteveldtning semantik tarmoq tahlili frazeologik birikmalarni madaniy tarmoqning ajralmas qismi sifatida ko'rsatadi, Mannheimning utopik madaniyat nazariyasiga bog'lanib, ularning ijtimoiy ideallarni shakllantirishdagi rolini ochadi (Van Atteveldt, 2008, 45-bet; Mannheim, 1970).

Attardo ironiya birliklarini estetik va semantik kontrastlar orqali tahlil qilib, o'zbek frazeologiyasidagi antonimiya va paradokslarning (masalan, o'lukdek sukut va shirin dard) ironik funksiyasini ta'kidlaydi (Attardo, 2000a, 793-bet; Attardo, 2000b, 3-bet; Jumayeva, 2021). Asp metaforalarni kognitiv katalizatorlar sifatida talqin etib, frazeologik birikmalarning bilim va tasavvur yaratishdagi ahamiyatini ko'rsatadi, xususan, gardun va g'or kabi tasvirlarda (Asp, 1985, 112-bet). Burgersning obrazli ramkalash va giperbola modellari esa frazeologik birikmalardagi og'zaki ironiya va mubolag'alarning ijodkorlikni kuchaytirishini, metaforani madaniy kontekst bilan aralashtirib diskursni ramkalashini yanada batafsil ochib beradi (Burgers et al., 2011, 186-bet; Burgers et al., 2016a, 163-bet; Burgers et al., 2016b, 410-bet). Ushbu birikmalarning poetik qo'llanilishi dostonning estetik qiymatini oshiradi, masalan, *"Safosi la'l yanglig' oshkoro"* va *"Arig'ni sarv-u guldek maskan etgay"* iboralari tabiiy va ma'naviy go'zallikni tasavvufiy estetika orqali ifodalab, xalq og'zaki an'alariga asoslanib, yangi badiiy shakllarda farqlanadi (Mirzaev, 2019).

Xulosa

Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi frazeologik birikmalar o'zbek tilining lingvomadaniy va kognitiv boyligini namoyon etib, tasavvufiy va xalq donoligini birlashtiradi, bu orqali tilning obrazli potensialini ochib beradi (Sharipova, 2021). Nazariy tahlil frazeologik birikmalarning ideatsional (tasviriy kuch), intershaxsiy (ijtimoiy dialektika) va matniy (diskurs tuzilishi) funksiyalarini ko'rsatadi, Black, Barnden va Burgers modellari orqali semantik o'zaro ta'sir va kognitiv elaboratsiyani tasdiqlaydi (Halliday, 1978; Asp, 1985; Black, 1979; Barnden, 2015). Qiyosiy yondashuv universal axloqiy qadriyatlar (masalan, kontrast va paradoks) va milliy tasavvufiy ramzlar (masalan, poklik va cheksizlik) ni ochib, madaniyatlararo bog'lanishlarni ta'kidlaydi (Wen, 2009; Zhou, 2017). Kelgusidagi tadqiqotlar uchun frazeologik birikmalarni korpus asosidagi tahlil va qiyosiy lingvomadaniy metodlar orqali o'rganish tavsiya etiladi, bu til va madaniyat o'rtasidagi dialektik aloqani yanada chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi. Ushbu maqola tilshunoslikda frazeologiyaning madaniy-kognitiv integratsiyasini yoritib, adabiy merosning zamonaviy talqiniga asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Amosova N. N. (1963). *Osnovy angliyskoy frazeologii*. Leningrad University Press.

Asp E. D. (1985). *The functions of metaphor*. *Journal of Pragmatics*.

Attardo S. (2000a). *Irony as relevant inappropriateness*. *Journal of Pragmatics*, 32(6).

[https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00070-3](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00070-3)

Attardo S. (2000b). *Irony markers and functions: Towards a goal-oriented theory of irony and its processing*. *Rask*, 12(1).

Barnden J. A. (2010). *Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery*. *Cognitive Linguistics*, 21(1). <https://doi.org/10.1515/cogl.2010.001>

Barnden J. A. (2015). *Metaphor, simile, and the exaggeration of likeness*. *Metaphor and Symbol*, 30(1). <https://doi.org/10.1080/10926488.2015.980692>

Begizova M. (2021). *Frazeologik birikmalar o'zbek adabiyotida madaniy katalizatorlar sifatida*. *O'zbek tili jurnali*, 15(2).

Black M. (1979). *More about metaphor*. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought*. Cambridge University Press.

Burgers C., & Steen G. *Introducing a three-dimensional model of verbal irony: Irony in language, in thought, and in communication*. *Metaphor and Symbol*.

Burgers C., van Mulken M., & Schellens P. J. *Finding irony: An introduction of the verbal irony procedure (VIP)*. *Metaphor and Symbol*. <https://doi.org/10.1080/10926488.2011.583194>

Burgers C., van Mulken M., & Schellens P. J. (2012). *Verbal irony: Differences in usage across written genres*. *Journal of Language and Social Psychology*, 31(3). <https://doi.org/10.1177/0261927X12446596>

Burgers C., Konijn E. A., Steen G. J., & Iepsma M. A. R. (2015). *Making ads less complex, yet more creative and persuasive: The effects of conventional metaphors and irony in print advertising*. *International Journal of Advertising*, 34(3). <https://doi.org/10.1080/02650487.2014.996200>